

**Inwentaryzacja
szaty dendrologicznej
parku zabytkowego
w **Smogulcu****

**gm. Gołańcz,
pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie**

Czerwiec 2007r.

WSTĘP

Dokumentacja inwentaryzacyjna obejmuje szatę drzewiastą występującą na terenie parku zabytkowego w Smogulcu (działki nr 133/1 i 133/3, łączna powierzchnia 6,066ha), gmina Gołańcz, powiat wągrowiecki, województwo wielkopolskie. Park jest obiektem zabytkowym.

Właścicielem parku i zabudowań na jego terenie jest Miasto i Gmina Gołańcz.

Dokumentację wykonał Tomasz Markiewicz (0694 44 74 74; t.markiewicz@wp.pl).

CEL I ZAKRES OPRACOWANIA

Inwentaryzację parku przeprowadzono w miesiącu czerwcu 2007r.

Jej celem było zainwentaryzowanie dendroflory na terenie parku.

Zakres opracowania obejmuje:

- pomiar wszystkich drzew na wysokości „pierśnicy” to jest 1,3m (przy pierśnicy >10cm) z określeniem gatunku i odmiany poszczególnych drzew i krzewów,
- określenie stanu sanitarnego i zdrowotnego, wraz z podaniem uwag odnośnie wykonania niezbędnych prac pielęgnacyjnych – leczniczych, bądź konieczności usunięcia.

Drzewa i krzewy zestawione zostały w tabelarycznym zestawieniu z uwzględnieniem gatunku i pierśnicy z przypisaniem do poszczególnej części parku.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA TERENU

Smogulec to wieś w gminie Gołańcz, położona 12 km na północny zachód od Kcyni, w dolinie rzeki Kcynki. Na północ od Smogulca ciągnie się pradolina Noteci, dochodząca tu do 8 km szerokości. Okolice Smogulca wznosi się około 40 m ponad dno pradoliny Noteci. Teren między Smogulcem a pradoliną pokryty jest lasem.

Sam park o charakterze krajobrazowym położony jest w terenie mocno (jak na warunki wielkopolskie) urozmaiconym i ciekawym. Południowa jego część to szeroki wąwóz, środkiem którego płynie ciek wodny, przepływający przez niewielki staw.

Na terenie parku panują dobre i bardzo dobre warunki glebowe i wilgotnościowe.

SMOGULEC I JEGO OSTATNI WŁAŚCICIEL

Od XIX wieku było to gniazdo rodowe Grzymalitów Smoguleckich. We wsi kościół wzniesiony w latach 1617 – 1619 z dobudowaną w latach 1876 – 79 kaplicą grobową Hutten – Czapskich, ówczesny właściciel wsi. Kościół jest budowlą gotycko – renesansową, zmienioną częściowo wskutek przebudowy.

Ostatnim przed II wojną światową właścicielem majątku był Bogdan Franciszek Serwacy Hutten-Czapski h. Leliwa, (niem. *Bogdan Graf von Hutten-Czapski*, ur. 13 maja 1851, Smogulec – zm. 7 września 1937, Poznań) – hrabia, polityk pruski, burgrabia Cesarskiego Zamku Poznańskiego, kurator wyższych uczelni warszawskich 1915 - 1918, prezydent Związku Polskich Kawalerów Maltańskich 1926 - 1937, właściciel ordynacji Smogulec, Dr.h.c. Uniwersytetu i Politechniki Warszawskiej.

Fot.1. Bogdan Czapski (4. od lewej, Smogulec 13. maja 1931, z rektorami UW i PW)

Ród Czapskich herbu Leliwa to stara pomorska szlachta, która wzięła nazwisko od swych posiadłości Czaple (powiat świecki) lub Czapelki w tymże powiecie, gdzie pojawiła się w XIV wieku. Gdy rodzina stała się jedną z najznacniejszych i najbogatszych w Prusach Królewskich (znalazłszy usługujących genealogów), część potomków rodu przybrała w w. XVIII przydomek "Hutten" i powoływała się na rzekome pochodzenie od nadreńskiej szlachty von Huttenów, której boczna gałąź miała się osiedlić w Polsce na początku XIV wieku i przybrać miano "Czapski" - niejako tłumaczenie niemieckiego *Hut* (kapelusz, czapka) - podczas gdy nazwisko Czapski w rzeczywistości pochodzi od nazwy wsi Czaple lub Czapelki. Wśród Czapskich było 13 senatorów I Rzeczypospolitej, wielu kasztelanów różnych miejscowości na Pomorzu i w Prusach Królewskich, paru

wojewodów i biskupów, 6 kawalerów Orła Białego i 3 kawalerów *Virtuti Militari* (wśród nich: ojciec Bogdana). Związani blisko z Wettinami, byli przeciwnikami Familii Czartoryskich, później zwolennikami Konfederacji barskiej. Po rozbiorach uzyskali tytuły hrabiowskie w Prusach, potwierdzone następnie w Rosji. Najzamożniejsza była linia białoruska, która odziedziczyła część majątków radziwiłłowskich w W.Ks. Litewskim, m. in. Kiejdany (skonfiskowane przez władze carskie w r.1864 za udział właściciela, Mariana Czapskiego, w powstaniu styczniowym). Od roku 1923 istnieje stowarzyszenie rodzinne. W Krakowie Czapscy założyli *Muzeum Czapskich* (ob. część Muzeum Narodowego w tym mieście). Najwybitniejszymi potomkami rodu w 2. poł. XX wieku byli publicysta i malarz Józef Czapski i jego siostra Maria Czapska, historyk literatury.

Bogdan Czapski był jedynym synem niesłychanie barwnej postaci z 1. poł. XIX wieku, Józefa Napoleona Czapskiego i córki generała Mielżyńskiego Eleonory (Laury) Karolowej Czarneckiej, dziedziczki Smogulca. Ojciec zmarł na cholerę, gdy Bogdan miał jeden rok. Matka posiadała rozległe koneksje na dworze w Berlinie i uzyskała dla syna w r. 1861 dziedziczny pruski tytuł hrabiowski i przetworzenie Smogulca na ordynację.

Fot.2. Herb Czapskiego jako Baliwa Zakonu Maltańskiego

Będąc nieżonaty i bezdzietny, zaczął się od 1924 roku starać u władz polskich o rozwiązanie ordynacji Smogulec. Po sześciu latach starania zostały uwieńczone powodzeniem i dobra smoguleckie przetworzono w fundację w celu popierania nauki polskiej, której główne środki miały być przeznaczone na rozwój Uniwersytetu i Politechniki Warszawskiej, podopiecznych Czapskiego w czasach I wojny światowej. W roku 1931, z okazji 80. urodzin, Czapski otrzymał doktoraty *honoris causa* obu uczelni oraz Wielki Krzyż orderu Polonia Restituta.

Od połowy lat 20. XX wieku do śmierci Czapski kierował polską organizacją zakonu Maltańczyków, do którego Związku Śląskiego należał od 1880 roku, i którego baliwem był od r. 1925; oprócz tego poświęcił wiele lat pisaniu swych wspomnień, które, napisane po niemiecku, ukazały się rok przed jego śmiercią, jednocześnie w tłumaczeniu polskim i po niemiecku. Zmarł w szpitalu w Poznaniu i pochowany jest obok rodziców w krypcie kościoła parafialnego w Smogulcu. Bogaty księgozbiór i olbrzymie archiwum korespondencji (kilkanaście tysięcy listów) przekazał do Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie. Jego pałacyk w Smogulcu spalony został przez czerwonoarmistów. Fundacja Czapskiego miała krótki żywot - w r. 1939 Smogulec zajęli Niemcy i osadzili tam swego treuhändera (powiernika), a w r. 1945 nastąpiła reforma rolna tzw. "władzy ludowej". Na temat losu b. ordynacji po r. 1990 brak jest danych.

Poza gronem najbliższych przyjaciół, głównie Niemców i Włochów, Czapski nie cieszył się na ogół sympatią swych współczesnych. Patriotyczne koła polskie widziały w nim głównie "zniemczalonego Polaka" i germanofila, a nacjonalistyczne koła berlińskie zatwardziałego klerykała i Polaka, któremu nie można w pełni ufać (b. kanclerz Bernhard von Bülow, niegdyś kolega z ambasady w Paryżu, wystawił mu jak najgorszą opinię - kłamliwego intryganta - w swych pamiętnikach) i podejrzewały go o szpiegowanie dla Watykanu. Źle z nim się obeszła także w swych wspomnieniach księżna Maria z Branickich Lubomirska, żona Zdzisława Lubomirskiego: (...) *hrabia Hutten-Czapski, człek dobry, ale tchórzliwy, zniemczony dworak, typ Menelausa; (...) Franiowie Kwileccy dają malutki obiad w klubie z Czapskim, zasuszonym Menelausem; (...) Czapski, histeryczny dworak, tchórzem podszyty; (...) Ubawiło mnie przerażone spojrzenie Czapskiego jakoby po ukąszeniu osy w zadek; itd.*

Hutten-Czapski tak nakreślił swą sylwetkę we wstępie do "60 lat...": *pochodzenie szlacheckie, narodowość polska, obywatelstwo pruskie, wyznanie katolickie, liberalne poglądy polityczne, niezależność ekonomiczna, wychowanie kosmopolityczne, radość życia, żądza wiedzy, chęć do pracy i do podróżowania były decydującymi elementami mego długiego życia*".

PARK ZABYTKOWY

Park krajobrazowy w Smogulcu posiada nieregularny kształt. Od północnego zachodu i północy graniczy z drogą nr 194, od wschodu z drogą dojazdową do pobliskiego kościoła, od południa z zabudowaniami kościelnymi i polami, od zachodu poprzez zniszczoną groblę z dalszym pasem zieleni. Układ drzewostanu tworzy jedno duże skupisko drzew.

W północno wschodnim narożniku znajduje się budynek, w którym mieści się mieszkanie i świetlica wiejska (fot.4.) Na zachód od obecnych zabudowań mieścił się dwór (fot.3.), po którym pozostały jedynie fundamenty i schody wejściowe od strony północnej oraz główne od strony zachodniej. Przed nimi, w miejscu dawnego podjazdu znajduje się plac z zadaszoną sceną (fot.5.).

Fot.3. Dawny dwór z widocznym wejściem głównym i podjazdem.

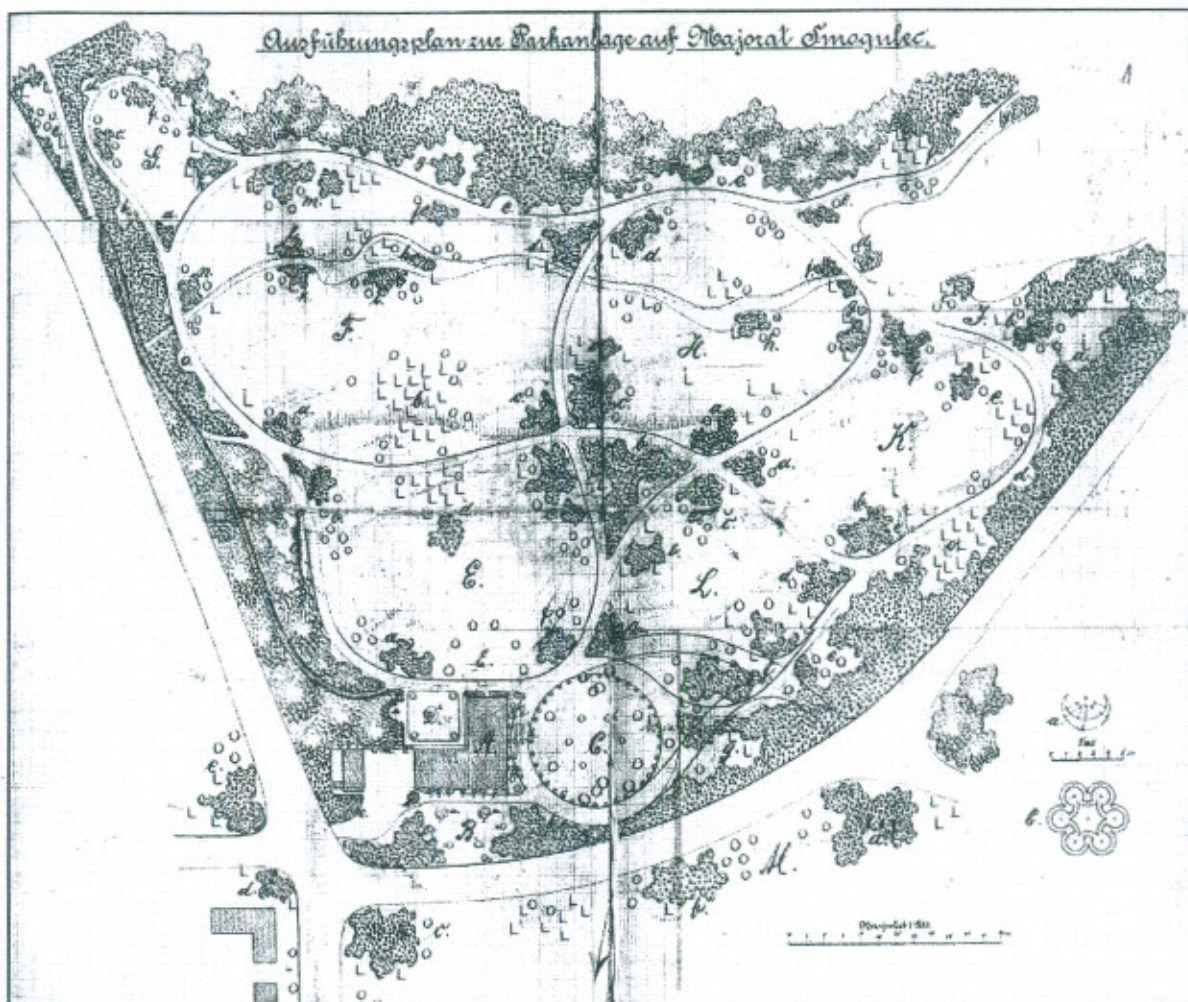
Obecny wjazd do parku znajduje się od strony północno wschodniego narożnika. Pozostała dawna główna brama wjazdowa od strony północnej (fot. okładka), jednak jest ona nie używana. Istniejąca wewnętrzna sieć komunikacyjna parku jest satysfakcjonująca, choć jednak dosyć mocno odbiega od założenia pierwotnego (ryc.1.). Obecny układ ścieżek zaznaczono na planie parku, będącym załącznikiem do niniejszego opracowania.

Fot.4. Fragment budynku na terenie parku. Za nim widoczne fundamenty dawnego dworu.
Przed budynkiem na polanie pozostałości dawnej fontanny

Fot. 5. Obecne zagospodarowanie dawnego podjazdu – utwardzony plac z zadaszoną sceną.

Ryc.1. Plan parku Smogulec z roku ok. 1915.

SKŁAD GATUNKOWY DENDROFLORY

W trakcie przeprowadzenia inwentaryzacji terenowej zarejestrowano 1333szt. drzew i krzewów, wyodrębniając 31 gatunków i odmian drzew i krzewów iglastych i liściastych (zestawienie dendroflory parku Smogulec).

Drzewa i krzewy iglaste reprezentowane są tylko przez 5 taksonów, łącznie tylko 58szt. Gatunki liściaste liczą 1275szt., z czego najwięcej, bo 216szt. (16,2%) to drzewa klonu jaworu. Pozostałe gatunki przekraczające ilość 150szt. to: grab pospolity (174szt.), jesion wyniosły (157szt.), wiąz górski (157szt.) i klon zwyczajny (152szt.).

Najbardziej ekspansywnymi gatunkami drzewiastymi na terenie parku są klony i wiąz – największa ich ilość to osobniki o niższych wartościach pierśnic. Drzewa te pochodzą z odnowienia naturalnego (wykresy: klony, wiąz).

Obecność grabu wiąże się z dawnymi nasadzeniami wzdłuż granicy z obecną drogą nr 194 i nasadzeniami wzdłuż alei. W zakresie pierśnic od 20cm do 40cm na terenie parku zanotowano 111szt. tego gatunku. Najlepiej zachowana aleja parkowa prowadząca od dworu do kościoła, obsadzona jest grabem. Również w alei południowej, prowadzącej od kościoła w kierunku stawu można znaleźć ślady nasadzeń tego gatunku w formie alei (wykres grab).

Natomiast z obecności jesionu i jego rozkładu w klasach grubości pierśnic można wnioskować i wręcz datować zaprzestanie prac pielęgnacyjnych i pojawienie się odnowienia naturalnego, którego najstarsze egzemplarze osiągają pierśnice ok. 40cm. (wykres jesion).

Powyższe, jak i analiza udziału pozostałych gatunków, dawnych materiałów i wizyty w terenie świadczą, że park w Smogulcu pod względem dendroflory i jej układu jest parkiem **bardzo zaniedbanym**. Z dawnego układu pozostało niewiele drzew, a najcenniejsze z nich, bądź ich grupy zaznaczono na planie.

RUNO I WARSTWA KRZEWÓW

Zarówno runo parkowe, jak i warstwa krzewów, tak jak i część drzewostanu są w dużej części zdziczałe i zubożałe.

Najczęstszą jest śnieguliczka, a fragmentarycznie zachowały się: porzeczka, ligustr pospolity, dereń biały i głóg jednoszyjkowy osiągający tu sporadycznie okazałe rozmiary.

Często na terenie parku występuje pnącze bluszcz pospolity.

STAN PARKU ORAZ ZABIEGI KONIECZNE DO PRZEPROWADZENIA

Zaniedbania lat minionych, sięgające lat 40-tych minionego wieku doprowadziły do niekorzystnych zmian nie tylko estetycznych, ale wpłynęły na zubożenie dendroflory.

W stosunku do drzewostanu parku pielęgnacją pilną proponuje się objąć 4 drzewa:

1. Lipa przy wjeździe na teren parku po prawej stronie (cz. I), pierśnica 100cm.
2. Modrzew (cz. III), pierśnica 69cm.

3. Lipa (cz. III), pierśnica 42cm.
4. Lipa (cz. III), pierśnica 44cm.

Zabiegi te powinny być wykonane przez specjalistyczną firmę mającą uprawnienia do przeprowadzenia zabiegów z zakresu chirurgii drzew, przy zastosowaniu najlepszych metod i środków. Pielęgnacja pilna powinna być wykonana do końca 2008r.

Po przeprowadzonej inwentaryzacji proponuje się przedstawić Konserwatorowi Zabytków do usunięcia w pierwszej kolejności 36szt. drzewa. Są to drzewa o złym stanie zdrowotnym lub zagrażające bezpieczeństwu osób:

1. w części II: wiąz górski – 3szt.,
2. w części III: wiąz górski – 16szt.,
3. w części IV: wiąz górski – 5szt.,
4. w części V: wiąz górski – 2szt.,
5. w części VI: wiąz górski – 4szt.,
6. w części VII: wiąz górski – 3szt., topola biała – 3szt.

Usunięcie tak dużej ilości wiązów wiąże się z występowaniem na nich holenderskiej choroby wiązów (tzw. grafioza). Jest to choroba grzybowa atakująca najczęściej wiąz, powodowana przez grzyb *Ceratocystis ulmi* (dawna nazwa *Graphium ulmi*). Grzyb przenoszony jest przez ogłodka wiązowca (*Scolytus scolytus*) i ogłodka wielorzędkowego (*Scolytus multistriatus*). Zaobserwowane na części wiązów objawy są bardzo niepokojące i wskazują na ostry przebieg choroby. Wskazują na to zaschnięte liście na zaatakowanych gałęziach, które nie zdążyły żółknąć i opaść jak to dzieje się przy przewlekłym przebiegu choroby. Niezwykle ważne jest wycinanie tych drzew lub leczenie chemiczne do 15.04. każdego roku – przed wylotem ogłodka, a pozyskane drewno należy wywieźć na odległość minimum 1km lub spalić, lub okorować. Pielęgnacja w części porażonych drzew (ich koron - poprzez wycięcie usychających gałęzi) nie daje rezultatów, bowiem grzyb dostaje się w części koron drzew przy okazji odbywania przez młode chrząszcze ogłodka żeru uzupełniającego, a owady te wylęgają się pod grubą korą pnia i konarów osłabionych drzew, gdzie samica drąży chodnik macierzysty. Wszystkie te czynności należy traktować jako pilne i obligatoryjne.

Topole wnioskuje się do usunięcia ze względu na złamanie.

Koncepcję przebudowy wraz z wskazaniem drzew do usunięcia w pierwszej kolejności wskazać powinien szczegółowy projekt zagospodarowania parku.

W parku wyraźny jest brak roślinności krzewiastej. W związku z tym należy zwrócić szczególną uwagę na pielęgnację i odpowiednie formowanie istniejących krzewów.

Koncepcja zagospodarowania parku powinna przewidywać wprowadzenie zarówno roślinności drzewiastej, krzewiastej jak i runa.

ZAŁĄCZNIKI

- 1) Zestawienie dendroflory parku Smogulec – zbiorczo i oddzielnie każdy z występujących tu gatunków drzewiastych, wraz z wykresami: zbiorczym i najliczniejszych gatunków.
- 2) Schemat parku zabytkowego Smogulec z zaznaczeniem podziału parku i ważniejszymi nasadzeniami drzew:
 1. Dąb szypułkowy, pierśnica 69cm
 2. Dąb zielony, pierśnica 100cm
 3. Sosna czarna – 3szt.
 4. Grupa grabu
 5. Platan klonolistny
 6. Buk zwyczajny w odmianie purpurowej
 7. Aleje grabowe
 8. Topole euroamerykańskie
 9. Lipy drobnolistne
 10. Modrzew europejski
 11. Dąb szypułkowy – 3szt.
 12. Topole białe
 13. Lipy drobnolistne podsadzone grabem